

تأثیر فعالیت‌های کتابخانه‌های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان بر خلاقیت کودکان (مطالعه موردی: شهر همدان)

علیرضا اسفندیاری مقدم (نویسنده مسئول)

استادیار گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان
ali.isfandyari@iauh.ac.ir

حسین محقق

استادیار گروه روان‌شناسی دانشگاه بوعلی سینا همدان
hm293na@gmail.com

زهرا رضوی ملایی

دانشجوی کارشناسی ارشد علم اطلاعات و دانش‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان
z.r.5350@gmail.com
تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۹/۲۶؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۳/۳۱

چکیده

هدف: پژوهش حاضر با هدف اساسی شناخت تأثیر فعالیت‌های کتابخانه‌های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان بر خلاقیت کودکان انجام پذیرفت.

روش: جامعه پژوهش کلیه ۶۴۸۴ نفر دانش‌آموز پایه پنجم ابتدایی شهر همدان بودند. بر اساس جدول کرجسی و مورگان تعداد ۳۶۶ نفر به طور تصادفی به عنوان نمونه انتخاب شدند و به پرسشنامه‌ها پاسخ دادند. از این تعداد ۶۵ نفر به طور تصادفی از اعضای کودک پایه پنجم کتابخانه‌های کانون و ۳۰۱ نفر از دانش‌آموزان غیرعضو پایه پنجم مدارس انتخاب شدند. روش پژوهش علی-مقایسه‌ای و ابزار گردآوری اطلاعات، آزمون خلاقیت تصویری تورنس فرم ب بود که توانایی آزمودنی‌ها را در ویژگی‌های سیالیت، ابتکار، بسط و انعطاف‌پذیری سنجید. از دیدگاه صاحب‌نظران متخصص آزمون با ضریب همبستگی ۰/۵۲ دارای اعتبار می‌باشد. برای تحلیل داده‌ها از تحلیل واریانس چندمتغیره استفاده شد.

یافته‌ها: میزان اثرهای مشاهده شده در متغیرهای انعطاف‌پذیری، ابتکار، سیالیت، بسط و در مجموع در خلاقیت بزرگ بود و کتابخانه‌های کانون در حد زیاد بر بهبود خلاقیت و مؤلفه‌های آن در دانش‌آموزان تأثیر داشتند. کتابخانه‌های کانون بر خلاقیت دانش‌آموزان دختر و پسر به یک اندازه تأثیر داشتند و از نظر خلاقیت و مؤلفه‌های آن تفاوتی بین دختران و پسران وجود نداشت. کتابخانه‌های کانون بیشترین تأثیر را بر ابتکار و کمترین تأثیر را بر سیالیت دانش‌آموزان داشتند.

اصالت/ارزش: رویکرد پژوهش حاضر بین‌رشته‌ای است؛ به طوری که مؤلفه‌های مهمی مثل کتابخانه‌های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، خلاقیت، و دانش‌آموزان را مد نظر قرار می‌دهد.

کلیدواژه‌ها: کتابخانه‌ها، کتابخانه‌های کودکان، کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، کودکان، دانش‌آموزان، خلاقیت، آزمون تورنس، همدان.

مقدمه

تحولات و دگرگونی‌های جامعه جهانی امروز، سازمان‌ها را وادار ساخته است تا برای زیستن در محیط متغیر و بی‌ثبات کنونی به خلاقیت روی آورند و اهداف، گرایش‌ها و علایق خود را در جهت به‌کارگیری خلاقیت هدایت کنند (نشاط، جمالی مهموئی و حسن‌زاده دیزجی، ۱۳۹۱). عابدی (۱۳۷۲) از زبان تورنس^۱ نقل می‌کند که خلاقیت دارای چهار مؤلفه است که عبارتند از انعطاف‌پذیری، ابتکار (اصالت)، بسط و سیالیت. انعطاف‌پذیری به معنای استعداد تولید ایده‌ها یا روش‌های بسیار گوناگون است؛ به عبارت دیگر، انعطاف‌پذیری یعنی نگاه به یک موضوع از زوایای مختلف و داشتن ایده متفاوت برای یک موضوع و نیز داشتن نگاه متفاوت درباره تعداد طبقه‌ها یا مقولاتی که می‌توان ایده‌های طرح شده را در آنها جای داد. ابتکار (اصالت) به معنای استعداد و توانایی تولید ایده‌های تازه و بدیع و غیرمعمول از طریق یافتن ارتباط بین عناصر بی‌ربط است. بسط به معنای استعداد توجه به جزئیات است؛ یعنی افزودن جزئیات به ایده به طوری که علاوه بر ابتکاری بودن دارای معنی نیز باشد. و در نهایت، سیالیت به معنای داشتن توان و استعداد تولید ایده‌ها و پاسخ‌های فراوان است.

عصر حاضر دوره گسترش فن‌آوری است؛ دوره‌ای که پیشرفت جوامع و کشورها به خلاقیت و نوآوری وابسته است. ارتقاء خلاقیت و نوآوری که بر پایه تولید دانش استوار است نه تنها باعث پیشرفت فن‌آوری می‌شود؛ بلکه کیفیت زندگی ملت‌ها را نیز بهبود می‌دهد (بیسادی، مظفر و حسینی، ۱۳۹۲). در نتیجه، امروزه تلاش برای حمایت و تسریع فرآیندهای خلاقیت و نوآوری یکی از بخش‌های ضروری سیاست کشورها، شهرها، مناطق و سازمان‌ها است. جهان پیشرفته‌ای که امروز در عصر انفجار اطلاعات پیش روی ماست حاصل توانایی ذهنی اندیشمندان و خلق مداوم ایده‌های نو است (فرهنگ، ۱۳۷۷). انسان به استمداد از مغز خود استعداد و توان بالقوه خلق و ابتکار دارد و به یاری همین استعداد است که اتومبیل، هواپیما، وسایل ارتباطی، رایانه و... ساخته شده‌اند. به کمک استعداد خلاق است که به غناء، معنی و نشاط می‌رسیم و اسبابی ساز می‌کنیم تا از شدت مشقات و خطرات زندگی بکاهیم. دنیای امروز به قدری پیچیده، پویا و نامطمئن است که ما مجبوریم برای رشد، پیشرفت و حتی بقا، هر لحظه مشکل جدیدی را حل کنیم. از سوی دیگر، این اصل در تمامی جوامع بشری

1 . Ellis Paul Torrance

اصلی پذیرفته شده است که کودکان بزرگ‌ترین سرمایه‌های یک جامعه هستند. توجه و اهتمام در تربیت مفید و مؤثر آنان یک سرمایه‌گذاری طولانی مدت اجتماعی و فرهنگی است. این تربیت در کانون خانواده آغاز شده و با کمک نهادهایی چون آموزش و پرورش و کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان ادامه می‌یابد.

کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان که سابقه شروع فعالیت آن به میانه دهه چهل شمسی (۱۳۴۴) باز می‌گردد، با در اختیار داشتن بیش از ۹۰۰ مرکز که از این تعداد ۷۶۰ مرکز ثابت، ۷۹ واحد سیار روستایی، ۱۰ واحد سیار شهری و ۵۱ واحد پستی هستند، در سراسر ایران و با ارائه فعالیت‌های فرهنگی، هنری با مخاطبین کودک و نوجوان خود ارتباطی چهره به چهره و نزدیک برقرار می‌کند. مریان کانون در این مراکز که کتابخانه‌هایی با روش باز در آن قرار گرفته است، علاوه بر امانت دادن کتاب به ارائه حدود ۳۰ نوع فعالیت متنوع در حیطه‌های فرهنگی، هنری و ادبی می‌پردازند. این در حالی است که تمامی فعالیت‌های عنوان شده از پשתوانه پژوهشی گسترده‌ای برخوردار است که در بخش پژوهش کانون صورت می‌پذیرد.^۱ (نمودار ۱)

کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان برای خود اهدافی را مشخص و تعریف کرده است که این اهداف عبارتند از (رحیمی، ۱۳۸۷):

- ایجاد امکانات لازم جهت رشد و پرورش فکری و ذاتی کودکان و نوجوانان و کمک به شکوفایی خلاقیت و استعدادهاى آنها بر اساس ارزش‌ها و نظام تعلیم و تربیت اسلامی در اوقات فراغت؛
- ایجاد زمینه مناسب برای شکوفایی و پرورش استعدادهاى فرهنگى و ادبى و هنرى و پرورش فکرى و ذوقى و اندیشه کودکان؛
- غنى‌سازی اوقات فراغت در تمام ایام سال با وسایل سرگرمى و آموزش؛
- ترویج کتاب و کتابخوانى در بین کودکان و نوجوانان؛
- ایجاد زمینه مناسب جهت آموزش مسائل فرهنگى، هنرى، ادبى؛

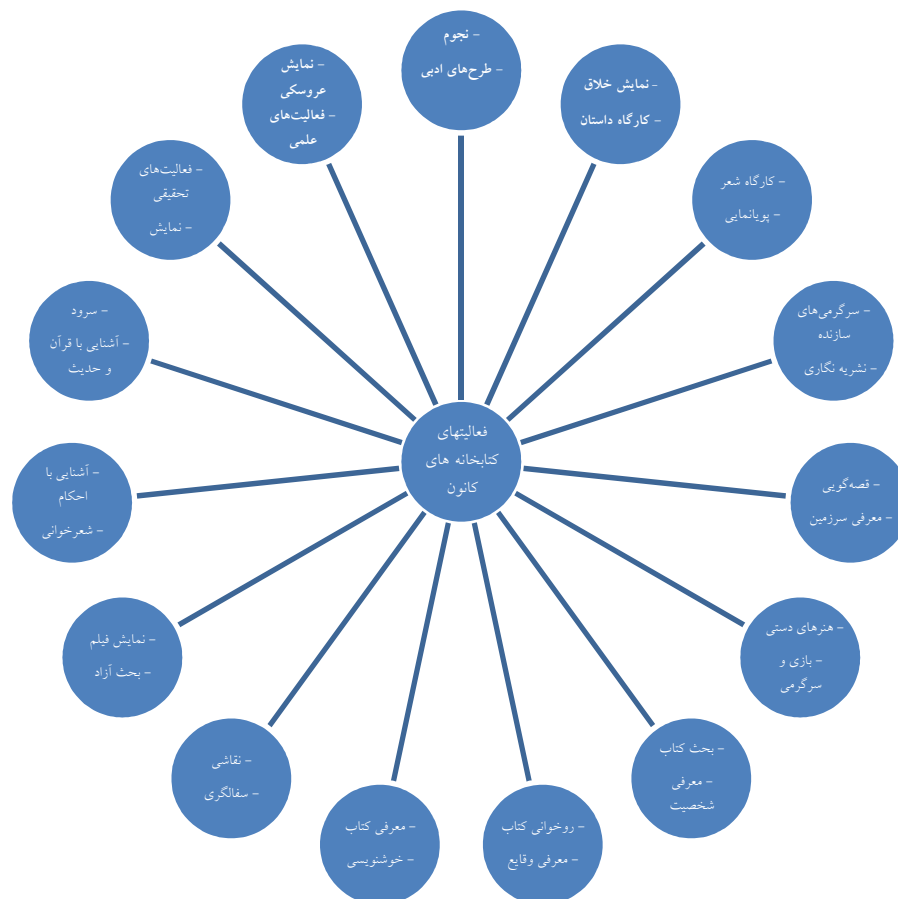
۱. دسترس‌پذیر در سایت کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان کشور به آدرس:

www.kanoonparvareh.com

• ایجاد روح تعاون و همکاری؛

• تقویت فضایل اخلاقی.

لذا، مراکز کانون یا همان کتابخانه‌های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان می‌توانند نقش به‌سزایی در افزایش خلاقیت کودکان و نوجوانان کشور داشته باشند و این پژوهش در پی آنست تا تأثیر این کتابخانه‌ها را بر خلاقیت کودکان ارزیابی نماید.

نمودار ۱. فعالیت‌های سی‌گانه کتابخانه‌های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان

پرسش‌های پژوهش

پژوهش حاضر در صدد پاسخ‌گویی به پرسش‌های زیر است:

۱. تأثیر فعالیت‌های کتابخانه‌های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان بر هر یک از مؤلفه‌های چهارگانه خلاقیت (انعطاف‌پذیری، ابتکار، بسط، سیالیت) دانش‌آموزان پایه پنجم دبستان شهر همدان چگونه است؟
۲. میزان تأثیر فعالیت‌های کتابخانه‌های مراکز کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان بر خلاقیت دانش‌آموزان پایه پنجم دبستان شهر همدان به تفکیک بین دختران و پسران چگونه است؟
۳. کدام یک از مؤلفه‌های خلاقیت بیشترین تأثیر را از فعالیت‌های کتابخانه‌های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان پذیرفته است؟
۴. وضعیت خلاقیت دانش‌آموزان پایه پنجم شهر همدان چگونه است؟

روش پژوهش

روش پژوهش علی-مقایسه‌ای^۱ است. در این روش خلاقیت کودکانی که عضو کتابخانه‌های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان بوده‌اند با کودکانی که عضو کتابخانه‌های کانون نبوده‌اند با استفاده از آزمون خلاقیت تصویری فرم ب تورنس مورد مقایسه و بررسی قرار گرفت. جامعه آماری در این پژوهش عبارتند از کلیه ۶۴۸۴ دانش‌آموز پایه پنجم دبستان شهر همدان شامل ۳۶۱۳ پسر و ۲۸۷۱ دختر که به دو گروه تقسیم شدند؛ یک گروه آنهایی که عضو کتابخانه‌های کانون بوده‌اند و گروه دیگر آنهایی که عضو کتابخانه‌های کانون نبوده‌اند. تعداد نمونه‌های این پژوهش برای ۶۴۸۴ نفر، بر اساس جدول کرجسی و مورگان، ۳۶۶ نمونه بود که از داخل مدارس و کتابخانه‌های کانون به صورت تصادفی انتخاب گردید. نمونه دانش‌آموزان کلاس پنجم دبستان از ۵ مدرسه دولتی شهر همدان از مدارس مناطق برخوردار، نیمه برخوردار و محروم انتخاب شدند. همچنین، تعدادی از نمونه‌ها از اعضای کلاس پنجم دبستان مراکز کانون شهر همدان که حداقل یک سال در عضویت کانون بوده‌اند

1. Causal-comparative

نیز انتخاب شدند. شهر همدان دارای پنج کتابخانهٔ کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان و ۷۲۹ عضو پایهٔ پنجم دبستان شامل ۴۲۷ پسر و ۳۰۲ دختر است. بعد از بررسی پیش‌فرض‌های تحلیل واریانس از جمله مفروضهٔ نرمال بودن، خطی بودن و همگنی واریانس‌ها از تحلیل واریانس چندمتغیره (MANOVA) استفاده گردید. از آنجایی که کوهن^۱ (۱۹۸۸) و روزنتال^۲ (۱۹۸۴) تأکید صرف بر محاسبهٔ مقادیر سطوح معنی‌داری p را در تحقیقات گمراه‌کننده دانستند و تأکید کردند به دلیل آنکه آزمون معنی‌داری در علوم رفتاری با درصد بالایی از خطای نوع دوم همراه است، جهت کاهش خطاهایی از این نوع و ارتقای توان آزمون، علاوه بر راهبردهایی که روش تحقیق در اختیار قرار می‌دهد، به برآورد اندازهٔ اثر و استفاده از آن در تصمیم‌گیری در مورد رد یا عدم رد فرض صفر پرداخته شد.

ابزار گردآوری اطلاعات در این پژوهش آزمون خلاقیت تصویری فرم ب، یکی از مجموعه آزمون‌های تفکر خلاق تورنس بود که در سال ۱۹۷۴ توسط شرکت انتشاراتی پرسنل منتشر شد. این آزمون دارای شکلهایی است که مستلزم پاسخ‌هایی است که به طور عمده ماهیت ترسیمی یا تجسمی دارد. استفادهٔ آن از سطح کودکان تا سطوح پس از دبیرستان توصیه گردیده است. این آزمون، توانایی آزمودنی‌ها را در ویژگی‌های ابتکار، بسط، انعطاف‌پذیری و سیالیت می‌سنجد. در این آزمون بر مهارت عالی در نقاشی و ترسیم تأکید نگردیده است. آنچه ملاک ارزیابی است وجود «ایده» در قالب تصویر است نه کیفیت ترسیم آن. بنابراین، وجود هر گونه نشانه‌ای که دال بر تفکر خلاقانه باشد، در ارزیابی لحاظ شده است. ضمن اینکه در پایان هر فعالیت از فرد خواسته می‌شود تا عنوان یا داستانی برای ترسیم خود بیان کند تا در روشن نمودن و توضیح ایدهٔ تصویری کمک‌کننده باشد. آزمون خلاقیت تصویری شامل سه فعالیت است و میزان وقت هر فعالیت ۱۰ دقیقه است که مجموعاً ۳۰ دقیقه به طول می‌انجامد. فعالیت‌ها عبارتند از:

فعالیت ۱

فعالیت تصویرسازی است که لازم است فرد دربارهٔ تصویری که به شکل یک تکه کاغذ رنگی ارائه شده فکر کند. در این فعالیت تولید بر مبنای ابتکار و بسط دادن ارزیابی می‌شود.

1. Cohen

2. Rosenthal

فعالیت ۲

این فعالیت شامل ۱۰ تصویر ناقص است که در محدوده ۱۰ دقیقه توسط فرد کامل می‌شود. تولیدات در این فعالیت بر مبنای سیالیت، انعطاف‌پذیری، ابتکار و بسط دادن برای هر تصویر ارزیابی می‌گردد.

فعالیت ۳

- مواد محرک در این فعالیت شامل ۳۶ دایره است. تولیدات در این فعالیت بر مبنای انعطاف‌پذیری، ابتکار، بسط دادن و سیالیت برای هر تصویر کامل شده ارزیابی می‌شود.
- برای نمره‌گذاری پاسخ‌ها از دفترچه راهنمای آزمون خلاقیت تورنس استفاده شد:
- ابتکار: مطابق جدول برای هر فعالیت جداگانه نمره‌گذاری می‌شود. در این جدول ایده‌هایی که تکرار نشده‌اند و یا کمتر تکرار شده‌اند امتیاز کامل و ایده‌های تکراری امتیازهای پایین‌تر را به خود اختصاص می‌دهند.
 - بسط: به هر ایده یا جزء وابسته که به خود شکل محرک اصلی، مرزهای آن، و یا فضای اطراف آن اضافه شده است، امتیاز داده می‌شود.
 - انعطاف‌پذیری: به وسیله محاسبه تعداد مقوله‌های مختلفی که پاسخ در آن اتفاق افتاده است به دست می‌آید.
 - سیالیت: به وسیله محاسبه تعداد شکل‌های کامل شده به دست می‌آید.

تورنس برای اطمینان دادن از روایی محتوای آزمون، تلاش همسان و سنجیده‌ای بر اساس آزمون‌های محرک، تکالیف آزمون، دستورالعمل و رویه‌های نمره‌گذاری بر مبنای بهترین تحقیقات و نظریه‌هایی که تا به الان موجود بوده صورت داده است. او در این کار از تحلیل زندگی افراد نابغه خلاق، بسیار سود برده است. یکی دیگر از تلاش‌های سنجیده تورنس برای غنی کردن روایی محتوا به حفظ ساختار آزاد تکالیف از فن و آزمودنی بر می‌گردد. این عامل سبب شده است که فرم‌های تصویری را بتوان در هر سطح آموزشی به کار برد. همچنین، پیر-خائفی (۱۳۸۸) با استناد به مطالعات مرتبط پیشین بر روایی سازه و پیش‌بین آزمون تفکر خلاق صحه می‌گذارد. شایان ذکر است که تورنس میانگین ضریب پایایی برای آزمون تصویری را

۰/۸۸ تا ۰/۹۶ گزارش داده است (گرافسکی^۱، ۱۹۶۴). پیرخانفی (۱۳۷۳) در یک نمونه ۵۰ نفری دانش‌آموز ایرانی ضریب پایایی کل برای آزمون تصویری تورنس را ۰/۸۰ به دست آورد. در نهایت، تمامی پرسشنامه‌ها به صورت حضوری و توسط محقق اجرا و جمع‌آوری شدند.

یافته‌ها

پرسش اول: تأثیر فعالیت‌های کتابخانه‌های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان بر هر یک از مؤلفه‌های چهارگانه خلاقیت (انعطاف‌پذیری، ابتکار، سیالیت، بسط) دانش‌آموزان پایه پنجم دبستان شهر همدان چگونه است؟

جدول ۱. میانگین و انحراف معیار نمرات خلاقیت دانش‌آموزان دو گروه

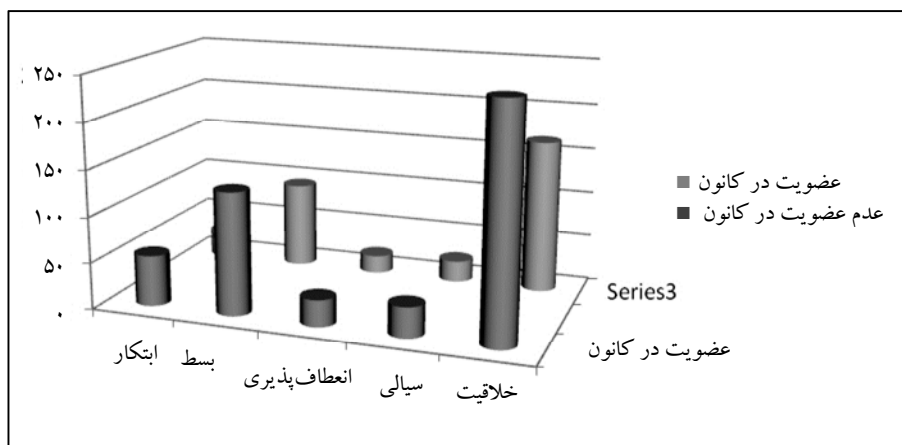
مؤلفه	عضویت در کانون			عدم عضویت در کانون		
	تعداد	میانگین	انحراف معیار	تعداد	میانگین	انحراف معیار
ابتکار	۶۵	۵۴/۴۳	۲۲/۸۴	۲۸۷	۲۹/۷۶	۱۶/۰۲
بسط	۶۵	۱۳۲/۶۶	۴۴/۲۴	۲۸۷	۹۳/۹۰	۳۴/۳۰
انعطاف‌پذیری	۶۵	۲۸/۷۷	۱۰/۰۳	۲۸۷	۱۹/۱۵	۷/۷۱
سیالیت	۶۵	۳۲/۸۰	۱۰/۸۲	۲۸۷	۲۲/۹۳	۹/۹۶
خلاقیت	۶۵	۲۴۸/۶۶	۶۹/۹۹	۲۸۷	۱۶۶/۰۹	۵۷/۵۰

جدول ۱ میانگین و انحراف معیار نمرات خلاقیت دانش‌آموزان بین دو گروه را ارائه می‌دهد. هنگامی که نتایج متغیرهای وابسته به صورت جداگانه در چهار مؤلفه در نظر گرفته شد، این نتایج به دست آمد: در چهار فعالیت تفاوت آماری وجود داشت. بر اساس نتایج مندرج در جدول ۱، فرض صفر در متغیرهای فوق رد شد و نتیجه گرفته شد که در فعالیت ابتکار میانگین نمره در گروه‌های عضو ۵۴/۴۳ و در غیرعضو ۲۹/۷۶ بود و تفاوت ۲۴/۶۷ می‌باشد. در فعالیت بسط نیز میانگین نمره در گروه‌های عضو ۱۳۲/۶۶ و در غیرعضو ۹۳/۹۰ و تفاوت ۳۸/۷۷ است. در فعالیت انعطاف‌پذیری هم با توجه به اینکه میانگین نمره در گروه‌های عضو ۲۸/۷۷ و در غیرعضو ۱۹/۱۵ بود، تفاوت ۹/۶۲ می‌باشد. همچنین، در فعالیت سیالیت میانگین نمره در

1. Gralewski

گروه‌های عضو ۳۲/۸۰ و در غیر عضو ۲۲/۹۳ و تفاوت ۹/۸۷ می‌باشد. از آمار توصیفی ارائه شده و بر اساس نتایج مندرج در جدول مذکور، نمرات دانش‌آموزانی که در فعالیت‌های کانون شرکت داشته‌اند به طور معنی‌داری در هر چهار مؤلفه بیشتر از نمرات دانش‌آموزانی است که در فعالیت‌های کانون شرکت نداشته‌اند.

با توجه به جدول ۱ و میانگین نمرات مشاهده شده نتیجه گرفته شد که دانش‌آموزان هر دو گروه بیشترین نمره را در مؤلفه بسط گرفته‌اند. همچنین، مشاهده گردید که میانگین نمره خلاقیت دانش‌آموزان عضو در کتابخانه ۲۴۸/۶۶ بوده و میانگین نمره خلاقیت دانش‌آموزان غیر عضو در کتابخانه ۱۶۶/۰۹ بوده است (نمودار ۲). لازم به ذکر است که با بررسی نمودار ۲ به نظر می‌رسد الگوی خلاقیت و توانمندی‌ها و ضعف‌های دانش‌آموزان عضو و غیر عضو در کانون از یک الگوی یکسان پیروی می‌کند؛ هر چند که اعضای کانون وضعیت بهتری دارند.

نمودار ۲. نمودار ستونی میانگین نمرات خلاقیت دانش‌آموزان به تفکیک دو گروه

پرسش دوم: میزان تأثیر فعالیت‌های کتابخانه‌های مراکز کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان بر خلاقیت دانش‌آموزان پایه پنجم دبستان‌های شهر همدان به تفکیک بین دختران و پسران چگونه است؟

جهت بررسی این نکته که بین کدام یک از گروه‌ها تفاوت متغیرها معنی‌دار است از آزمون تعقیبی توکی استفاده گردید.

جدول ۲. نتایج آزمون تعقیبی توکی

خلاقیت	گروه (۱)	گروه (۲)	تفاوت میانگین‌ها	انحراف معیار	سطح معنی‌داری
ابتکار	غیر عضو دختر	غیر عضو پسر	-۱/۴۳	۲/۰۷	۰/۹۰
	عضو دختر	عضو پسر	-۷/۷۵	۴/۳۵	۰/۲۸
بسط	غیر عضو دختر	غیر عضو پسر	۱۹/۴۱	۴/۱۹	۰/۰۰۰
	عضو دختر	عضو پسر	-۱۰/۲۲	۸/۸۲	۰/۶۵
انعطاف‌پذیری	غیر عضو دختر	غیر عضو پسر	-۰/۱۲	۰/۹۷	۰/۹۹
	عضو دختر	عضو پسر	-۲/۸۸	۲/۰۴	۰/۴۹
سیالیت	غیر عضو دختر	غیر عضو پسر	-۰/۷۱	۱/۱۳	۰/۹۲
	عضو دختر	عضو پسر	-۲/۰	۲/۳۹	۰/۸۴
خلاقیت	غیر عضو دختر	غیر عضو پسر	۱۷/۱۴	۱۷/۰۲	۰/۰۷
	عضو دختر	عضو پسر	-۲۲/۸۶	۱۴/۷۸	۰/۴۱

همانگونه که جدول ۲ نشان می‌دهد، با توجه به نتایج این آزمون، در متغیر بسط بین دانش‌آموزان دختر و پسر که عضو کانون نبوده‌اند تفاوت معنی‌دار وجود دارد؛ اما در سایر متغیرها بین دختران و پسرانی که عضو کانون بوده‌اند و دختران و پسرانی که عضو کانون نبوده‌اند تفاوتی مشاهده نمی‌شود. به عبارت دیگر، نتایج نشان می‌دهد که فعالیت‌های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان بر میزان خلاقیت دانش‌آموزان دختر و پسر به یک میزان تأثیر داشته است و از نظر خلاقیت و مؤلفه‌های آن تفاوتی بین دختران و پسران وجود ندارد. پرسش سوم: کدام یک از مؤلفه‌های خلاقیت بیشترین تأثیر را از کتابخانه‌های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان پذیرفته است؟

جهت بررسی این نکته از اندازه اثر به روش گلاس^۱ استفاده شد. محاسبه اندازه اثر (به روش گلاس): اندازه اثر از طریق تقسیم اختلاف میانگین‌های دو گروه پایش و آزمایش بر انحراف معیار گروه پایش به دست می‌آید.

1. Glass

جدول ۳. اندازه اثر فعالیت‌های کانون بر مؤلفه‌های خلاقیت به روش گلاس

متغیر	اندازه اثر
ابتکار	۱/۵۴
بسط	۱/۱۳
انعطاف‌پذیری	۱/۲۵
سیالیت	۱/۰۷
خلاقیت	۱/۴۴

با توجه به اندازه اثرهای مشاهده شده در جدول ۳ می‌توان نتیجه گرفت که فعالیت‌های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان از بین مؤلفه‌های خلاقیت بیشترین تأثیر را بر ابتکار و بعد از آن بر انعطاف‌پذیری و کمترین تأثیر را بر سیالیت دانش‌آموزان داشته است. قابل ذکر است که طبق معیار کوهن (۱۹۸۸) میزان اندازه اثرهای مشاهده شده در همه متغیرها بزرگ می‌باشد، یعنی فعالیت‌های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان در حد زیاد بر بهبود خلاقیت و مؤلفه‌های آن در دانش‌آموزان تأثیر داشته است. بر اساس جدول ۴، کوهن معیار مناسبی جهت تفسیر اندازه اثر پیشنهاد نموده است.

جدول ۴. تفسیر اندازه اثر کوهن

اندازه اثر	d	r
اندازه اثر کم	۰/۲	۰/۱
اندازه اثر متوسط	۰/۵	۰/۳
اندازه اثر زیاد	۰/۸	۰/۵

رایج‌ترین شاخص‌های برآورد اندازه اثر، شاخص‌های r و d هستند که اغلب d را برای تفاوت‌های گروهی (محاسبه تفاوت میانگین اندازه‌های اثر) و r را برای مطالعات همبستگی به کار می‌برند. از آنجایی که اندازه اثر به صورت نمرات استاندارد نشان داده می‌شود، در صورت رعایت این پیش‌فرض که توزیع نتایج نرمال است، می‌توان آن را برحسب نمرات درصدی تفسیر کرد. کوهن یک طبقه‌بندی کلی تفسیری برای اهمیت نسبی اندازه‌های اثر ارائه داده است که در تحقیقاتی از این دست که تفاوت گروه‌ها را بررسی می‌کنند اندازه اثر ۰/۲،

۰/۵ و ۰/۸ به ترتیب نشانگر اندازه‌های اثر کوچک، متوسط و بزرگ هستند. از آنجایی که اندازه اثرهای به‌دست آمده در این پژوهش همه بالای ۱ هستند، یعنی فعالیت‌های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان در حد زیاد بر بهبود خلاقیت و مؤلفه‌های آن در دانش‌آموزان تأثیر داشته است.

پرسش چهارم: وضعیت خلاقیت دانش‌آموزان پایه پنجم شهر همدان چگونه است؟ جهت پاسخ به این پرسش از فرمول محاسبه فاصله طبقات استفاده شد. طیف لیکرت به طور استاندارد بین ۱ تا ۵ را می‌سنجد. که بر اساس این طیف نتایج زیر حاصل شده است:

- میانگین نمره خلاقیت بین ۱۵ تا ۹۶ نشان‌دهنده خلاقیت خیلی کم است.
 - میانگین نمره خلاقیت بین ۹۷ تا ۱۷۷ نشان‌دهنده خلاقیت کم است.
 - میانگین نمره خلاقیت بین ۱۷۸ تا ۲۵۸ نشان‌دهنده خلاقیت متوسط است.
 - میانگین نمره خلاقیت بین ۲۵۹ تا ۳۳۹ نشان‌دهنده خلاقیت زیاد است.
 - میانگین نمره خلاقیت بین ۳۴۰ تا ۴۲۰ نشان‌دهنده خلاقیت خیلی زیاد است.
- با توجه به اینکه میانگین نمره خلاقیت دانش‌آموزان ۱۸۱/۳۴ به‌دست آمد و با توجه به طیف ارائه شده این میزان نمره خلاقیت (۱۸۱/۳۴) بین ۱۷۸ تا ۲۵۸ یعنی طبقه متوسط قرار می‌گیرد؛ بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت وضعیت خلاقیت دانش‌آموزان در حد متوسط می‌باشد.

نتیجه‌گیری

نتایج به‌دست آمده از بررسی پرسش‌های پژوهش که هر یک با استفاده از یک آزمون آماری به‌دست آمده است، در ادامه می‌آید.

با توجه به پرسش اول مبنی بر تأثیر فعالیت‌های کتابخانه‌های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان بر هر یک از مؤلفه‌های چهارگانه خلاقیت (انعطاف‌پذیری، ابتکار، سیالیت، بسط) دانش‌آموزان پایه پنجم دبستان شهر همدان می‌توان نتیجه گرفت که با عنایت به اینکه فقط فعالیت‌های ۲ و ۳ مؤلفه انعطاف‌پذیری را محاسبه نمودند، و فعالیت ۱ این مقوله را بررسی نکرد، نتایج نشان داد که فعالیت‌های کانون تأثیر مثبتی بر انعطاف‌پذیری کودکان

داشتند. در مقایسه بین چهار مؤلفه تفاوت انعطاف‌پذیری در اولویت دوم قرار داشت. در پژوهشی که توسط مؤمنی مهموئی (۱۳۸۸) با عنوان «بهبودی برنامه‌های درسی آموزش عالی: گامی در جهت پرورش دانش‌آموختگان خلاق» انجام پذیرفت، به این نتیجه حاصل شد که اولین شرط اجرای چنین سیاستی ایجاد زمینه‌های مناسب برای پرورش خلاقیت‌ها است. بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت که نوع فعالیت‌های آموزشی اجرا شده در کتابخانه‌های کانون در جهت پرورش اعضای خلاق مؤثر بوده است.

در خصوص مؤلفه ابتکار، هر سه فعالیت میزان ابتکار کودکان را بررسی کردند، نتایج حاکی از این بود کودکانی که از فعالیت‌های کانون بهره‌مند شده بودند به طور محسوسی دارای ابتکار بیشتری بودند. این تفاوت مثبت و معنی‌دار در ابتکار نسبت به ۳ مؤلفه دیگر بیشتر بود و در اولویت اول قرار داشت. از آنجایی که این مؤلفه در خلاقیت اهمیت ویژه‌ای دارد، لذا نتیجه گرفته شد که کتابخانه‌های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان به هدف خود که افزایش خلاقیت بود تا حدود زیادی دست یافته‌اند. در پژوهشی که توسط غلامی توران‌پشتی و کریم زاده (۱۳۹۰) با هدف تأثیر بازی‌های رایانه‌ای بر خلاقیت و رابطه آن با سازگاری روانی دانش‌آموزان شهر سیرجان انجام پذیرفت، مشخص گردید که بازی‌های رایانه‌ای در کاهش ابعاد اصالت و بسط دانش‌آموزان معنی‌دار است. با مقایسه این پژوهش و پژوهش حاضر نتیجه می‌گیریم که بعضی فعالیت‌ها مانند فعالیت‌های انجام شده در کتابخانه‌های کانون ۴ مؤلفه خلاقیت را به خصوص در بخش ابتکار و انعطاف‌پذیری افزایش می‌دهند و بعضی فعالیت‌ها مانند بازی‌های رایانه‌ای باعث کاهش ابعاد ابتکار و بسط دانش‌آموزان می‌شوند.

در خصوص مؤلفه بسط نیز از آنجایی که هر سه فعالیت میزان بسط کودکان را بررسی کردند. نتایج حاکی از آن بود کودکانی که از فعالیت‌های کانون بهره‌مند شده‌اند به طور محسوسی دارای بسط بیشتری بودند. هر چند در مقایسه بین چهار مؤلفه تفاوت بسط در اولویت سوم قرار داشت.

البرزی (۱۳۹۰) در پژوهشی با عنوان «تأثیر انگیزش بیرونی بر خلاقیت کودکان» که دانش‌آموزان کلاس پنجم مقطع ابتدایی را مورد بررسی قرار داده بود، نشان داد که از میان چهار بعد خلاقیت سیالی، انعطاف‌پذیری، اصالت و بسط، کودکان گروه آزمایش و کنترل فقط در دو

بعد اصالت و بسط تفاوت معنی‌داری دارند. این تفاوت به نفع کودکان گروه کنترل بود که در شرایط انگیزشی بدون ارزشیابی قرار داشتند. این نتایج با نتایج تحقیقات فریدمن و فورستر^۱ (۲۰۰۲) و راشتون و لارکین^۲ (۲۰۰۲) همسو بود. در پژوهش حاضر نیز تأثیر فعالیت‌های کتابخانه‌های کانون بر هر ۴ بعد خلاقیت معنی‌دار است، هر چند که ابتکار و انعطاف‌پذیری نسبت به بسط و سیالیت در اولویت بالاتری قرار دارند.

در بررسی مؤلفه سیالیت باید اذعان داشت با عنایت به اینکه فقط فعالیت‌های ۲ و ۳ مؤلفه سیالیت را محاسبه نمودند و فعالیت ۱ این مقوله را بررسی نکرد، نتایج نشان داد که فعالیت‌های کانون تأثیر مثبتی بر سیالیت کودکان داشت. هر چند در مقایسه بین چهار مؤلفه، سیالیت در رتبه آخر قرار گرفت. بنابراین، نتیجه گرفته شد که کتابخانه‌های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان به هدف خود که افزایش خلاقیت بود تا حدود زیادی دست یافته است. در پژوهشی که حسینی (۱۳۸۷) با عنوان «تفکر خلاق، مبنای شیوه‌های آموزشی پیامبر (ص)» انجام داد، بیان کرد که مسأله تفکر، تدبر و خلاقیت فکری در سیره پیامبر اعظم (ص) درخشش خاصی داشت. در این مقاله، تفکر خلاق به عنوان محور اصلی در روش آموزشی پیامبر (ص) معرفی شده بود و سپس به شیوه‌هایی که پیامبر (ص) جهت برانگیختن مردم به خلاقیت و تفکر خلاق به کار برده است پرداخته و جایگاه تفکر خلاق در شیوه آموزشی پیامبر (ص) تحلیل شده بود. با بررسی نتایج این دو پژوهش نتیجه‌گیری شد که مریان کانون می‌بایست پیامبرگونه در اجرای فعالیت‌های تخصصی خود تفکر خلاق را محور اصلی آموزش قرار دهند.

همچنین، بررسی‌های انجام‌شده نشان داد، اعضای که از فعالیت‌های کتابخانه‌های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان استفاده کرده‌اند در چهار مؤلفه انعطاف‌پذیری، ابتکار، بسط و سیالیت امتیاز بالاتری را دریافت کرده و در مجموع از خلاقیت بیشتری برخوردار بودند. این نتایج نشان داد که کتابخانه‌های کانون عاملی اثرگذار در افزایش خلاقیت کودکان هستند.

در پژوهشی که افروز، یزدان پناه و کریمیان (۱۳۹۱) با عنوان «اثربخشی برنامه دانش‌افزایی تخصصی مادران بر خلاقیت کودکان تیزهوش» با روش نیمه‌آزمایشی و با استفاده از تست هوش رنگی کودکان ریون^۳ و تست خلاقیت ژان لویی سلیه^۴ در جامعه دانش‌آموزان کلاس دوم یکی

1. Friedman and Forster

2. Rushton and Larkin

3. Raven's children IQ test

4. Sellier Creativity Test

از مدارس غیرانتفاعی شهر تهران در سال ۱۳۸۶ انجام دادند، دریافتند که تفاوت نمره پیش‌آزمون و پس‌آزمون در گروه آزمایش معنی‌دار بود؛ ولی در گروه کنترل تفاوت معنی‌داری مشاهده نشد. مقایسه نمره گروه آزمایش و کنترل در مرحله پیگیری تفاوت معنی‌داری نشان داد و عملکرد گروه آزمایش نسبت به گروه کنترل بهتر بود که نشانگر پایداری اثر مداخله پس از دو ماه می‌باشد و نتیجه این بود که والدین به عنوان عاملی اثرگذار، نقش مؤثری در خلاقیت و پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان داشتند. طراحی و تدوین برنامه آموزشی مناسب برای والدین و مشارکت آنان در برنامه‌های آموزشی و تربیتی مدارس، خلاقیت و پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان را به دنبال خواهد داشت. این نتیجه با نتیجه پژوهش حاضر از این لحاظ که انجام آموزش‌ها و فعالیت‌های مناسب بر افزایش خلاقیت تأثیر مثبت دارند، همسو بود.

کامپلیس^۱ (۲۰۱۰) نقش معلمان ابتدایی بر پرورش تفکر خلاق دانش‌آموزان را بررسی کرد و به این نتیجه رسید که معلمان نقش کلیدی مثبت یا منفی در پرورش تفکر خلاق دانش‌آموزان دارند. تجزیه و تحلیل داده‌ها نشان داد که شیوه‌های معلمان به طور عمده تحت تأثیر تصورات غلط گسترده در مورد خلاقیت قرار دارد. علاوه بر این، عوامل متعددی مانند آموزش اولیه و آموزش ضمن خدمت ناکافی و فقدان زمان و ابزار مناسب می‌توانند موانعی برای معلمان در پرورش تفکر خلاق دانش‌آموزان باشد. بنابراین، تمرکز آموزش ابتدایی باید هم بر پرورش تفکر خلاق دانش‌آموزان و هم تشویق انواع مکمل‌های تفکر در مواقع بحرانی نیز باشد. نتایج برگرفته از پژوهش کامپلیس عبارتند از توصیه‌های کلیدی برای پرورش دانش‌آموزان با مهارت‌های تفکر خلاق، تعریف جامعی از خلاقیت در زمینه مقطع تحصیلی ابتدایی، چارچوب قابل اعتماد برای آموزش معلمان در خلاقیت‌های مشترک، و یک مدل برای تجزیه و تحلیل عواقب ناشی از خلاقیت بشر. بنابراین، نتیجه گرفته شد که در کانون نیز نقش مربیان یکی از عوامل مؤثر در پرورش خلاقیت اعضا بوده است.

در ارتباط با پرسش دوم، مشاهده شد که از لحاظ میزان خلاقیت بین دختران و پسران عضو و غیرعضو در کانون تفاوتی وجود ندارد. اما در پژوهشی که مشایخ و برزیده (۱۳۸۹) با عنوان «بررسی تأثیر سبک رفتار رهبری معلم بر خلاقیت دانش‌آموزان ابتدایی» انجام دادند، بین

1. Kampelise

دختران و پسران از نظر میزان خلاقیت تفاوت معنی‌داری وجود داشت که نتایج پژوهش حاضر با نتایج پژوهش ذکر شده همخوانی ندارد. اما در پژوهشی که امیری و اسعدی (۱۳۸۶) با عنوان «روند تحولی خلاقیت در کودکان» انجام دادند، مشخص گردید که خلاقیت در کودکان از روندی تحولی پیروی می‌کند و در این روند دختران و پسران تفاوت معنی‌داری نداشتند. این نتیجه با نتیجه پژوهش حاضر مطابقت داشت.

همچنین، با بررسی میانگین مؤلفه‌های ابتکار، انعطاف‌پذیری، بسط و سیالیت مشاهده شد که تأثیر فعالیت‌های کتابخانه‌های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان بر مؤلفه‌های ابتکار و انعطاف‌پذیری به ترتیب با اندازه اثرهای ۱/۵۴ و ۱/۲۵ در مبحث خلاقیت نسبت به دو مؤلفه دیگر یعنی بسط و سیالیت به ترتیب با اندازه اثرهای ۱/۱۳ و ۱/۰۷ بیشتر بود. البته با بررسی نمودار ۲ و پیروی از الگوی یکسان خلاقیت در دانش‌آموزان عضو و غیرعضو به نظر می‌رسد جهت افزایش هر یک از مؤلفه‌های خلاقیت می‌بایست فعالیت‌های ویژه‌ای را در کانون و همچنین مدارس طراحی و اجرا نمود. همان‌طور که در پاسخ به پرسش چهارم مبنی بر اینکه وضعیت خلاقیت دانش‌آموزان پایه پنجم شهر همدان چگونه است اشاره شد، خلاقیت کودکان یا همان دانش‌آموزان پایه پنجم دبستان شهر همدان در حد متوسط بود و این جای امیدواری است که با پرورش آن در فضایی مانند کتابخانه‌های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان به راحتی می‌توان آن را پرورش داد.

پیشنهادهای

با توجه به یافته‌های پژوهش پیشنهاد می‌شود:

۱. پیشنهاد اول آن است که خانواده‌ها برای پرورش خلاقیت فرزندان خود از کودکی اقدام نمایند. زیرا انجام هر فعالیت تربیتی در کودکی مؤثرتر و پایدارتر است و برای این هدف از توانایی نهادهایی مانند کتابخانه‌های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان استفاده کنند. زیرا با عنایت به نقش مثبت فعالیت‌های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان بر خلاقیت کودکان، مسئولان و کارشناسان کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان در سیاست‌های کلان خود مقوله پرورش خلاقیت را همواره در نظر داشته و با این هدف فعالیت‌های فرهنگی، هنری و ادبی را در کتابخانه‌های کانون برنامه‌ریزی نمودند.

۲. با عنایت به عدم وجود تفاوت بین خلاقیت دختران و پسران، برنامه‌ریزی برای پرورش خلاقیت کودکان دختر و پسر می‌تواند از الگوی یکسانی پیروی کند.
۳. لازم است مسئولان آموزش و پرورش و اولیای مدارس توجه داشته باشند که برای داشتن دانش‌آموزانی با خلاقیت بیشتر نیاز به آموزش شیوه‌های پرورش خلاقیت به آنها است و کتابخانه‌های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان یکی از نهادهای فرهنگی هستند که می‌توانند مانند بازویی توانمند برای آموزش و پرورش به اجرای این امر همت گمارند و با اجرای برنامه‌هایی مانند طرح کانون - مدرسه (حضور دانش‌آموزان در ساعات درسی، هر ماه یک روز در کتابخانه‌های کانون همراه با معلم خود که البته آموزش‌های درسی توسط مربیان کانون با روش‌های هنری و غیرمستقیم انجام می‌پذیرد)، و یا حضور مربیان کانون در مدارس در این خصوص اقدام نمود.
۴. با عنایت به محدودیت خدمت‌رسانی به مخاطبان شهری و روستایی توسط کتابخانه‌های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان به دلیل کمبود تعداد کتابخانه‌ها و مربیان و با توجه به اهمیت مبحث پرورش خلاقیت نیاز است که سایر دستگاه‌ها و نهادهای فرهنگی هنری مانند کتابخانه‌های عمومی و کتابخانه‌های آموزشگاهی نیز وارد میدان شده و بیش از پیش در این خصوص اقدام نمایند.

منابع

- افروز، غلامعلی؛ یزدان پناه، جمیل و کریمیان، حیدر (۱۳۹۱). اثربخشی برنامه دانش‌افزایی تخصصی مادران بر خلاقیت کودکان تیزهوش. *فصلنامه راهبردهای آموزش*، ۵ (۱)، ۴۵-۵۰.
- بیسادی، مونا؛ مظفر، فرهنگ و حسینی، سید باقر (۱۳۹۲). صفات فضایی مؤثر بر افزایش خلاقیت محققین در مراکز تحقیقات معماری و شهرسازی. *فن‌آوری آموزش*، ۷ (۳)، ۲۴۲-۲۴۷.
- پیرخائفی، علیرضا (۱۳۷۳). بررسی رابطه هوش و خلاقیت در بین دانش‌آموزان پسر مقطع دوم نظری دبیرستان‌های شهر تهران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران.
- پیرخائفی، علیرضا (۱۳۸۸). *آزمون تفکر خلاق تورنس فرم ب تصویری*. تهران: مؤسسه تحقیقات علوم رفتاری، شناختی سینا، ۳-۶.
- تورنس، پال ای (۱۳۷۵). *استعدادها و مهارت‌های خلاقیت و راههای آزمون و پرورش آنها*. ترجمه حسن قاسم زاده، تهران: نشر دنیای نو.

- رحیمی، فروغ (۱۳۸۷). تاریخچه، ساختار و تشکیلات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان. ماهنامه اطلاع‌یابی و اطلاع‌رسانی، ۲ (۷)، ۲۱.
- عابدی، جمال (۱۳۷۲). خلاقیت و شیوه‌ای نو در اندازه‌گیری آن. پژوهش‌های روانشناختی، ۲ (۱ و ۲)، ۴۶-۵۴.
- غلامی‌توران‌پشتی، مرضیه و کریم‌زاده، صمد (۱۳۹۰). تأثیر بازی‌های رایانه‌ای بر خلاقیت و رابطه آن با سازگاری روانی دانش‌آموزان. فصلنامه اندیشه‌های نو در علوم تربیتی، ۷ (۱)، ۶۳-۶۶.
- فرهنگ، قدرت‌الله (۱۳۷۷). بررسی عوامل مؤثر بر خلاقیت مدیران شرکت روغن نباتی پارس (گروه تولیدی پارس). پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران، تهران.
- نشاط، نرگس؛ جمالی‌مهموئی، حمیدرضا و حسن‌زاده‌دیزجی، الهه (۱۳۹۱). تأثیر جو سازمانی بر خلاقیت کارکنان: مطالعه موردی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ۱۳۹-۱۵۲. پژوهشنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی، ۱، ۱۴۲-۱۴۷.

References

- Cohen, J. (1988). *Statistical Power Analysis for Behavioral Sciences*. New Jersey: Routledge.
- Friedman, R. S. and Forster, J. (2001). The Effects of Approach and avoidance motor Actions on the Elements of Creative Insight. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79 (4), 477-492.
- Karwowski, M. (1964). Fact or artifact?. *Thinking Skills and Creativity*, 8, 25-33.
- Kampylis, P. (2010). *Fostering creative thinking - The role of primary teachers* (Jyväskylä Studies in Computing No. 115, S. Puuronen, Ed.). Jyväskylä, Finland: University of Jyväskylä. Retrieved February 15, 2014, from: <https://jyx.jyu.fi/dspace/handle/123456789/24835>
- Rosenthal, R. (1984). *Applied Social Research Methods Series*, Vol. 6. Meta-Analytic Procedures For Social Research. Newbury Park, CA: Sage Publications, 247- 271.
- Rushton, S. and Larkin, E. (2001). Shaping the Learning Environment: Connecting Developmentally Appropriate Practices to Brain research. *Early Childhood Education Journal*, 29 (1), 25-34.

به این مقاله این‌گونه استناد کنید:

اسفندیاری مقدم، علیرضا؛ محقق، حسین و رضوی ملایری، زهرا (۱۳۹۴). تأثیر فعالیت‌های کتابخانه‌های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان بر خلاقیت کودکان (مطالعه موردی: شهر همدان). *تحقیقات اطلاع‌رسانی و کتابخانه‌های عمومی*، ۲۱ (۲)، ۲۵۹-۲۷۶.